Detektory cząstek

Elementy fizyki cząstek elementarnych

Wykład III

- Detekcja cząstek
  - ⇒ detektory śladowe
  - ⇒ kalorymetry
- Detektory w dużych eksperymentach

Detektory

Jonizacja

U podstaw działania przeważającej większości detektorów cząstek elementarnych leży zjawisko jonizacji:

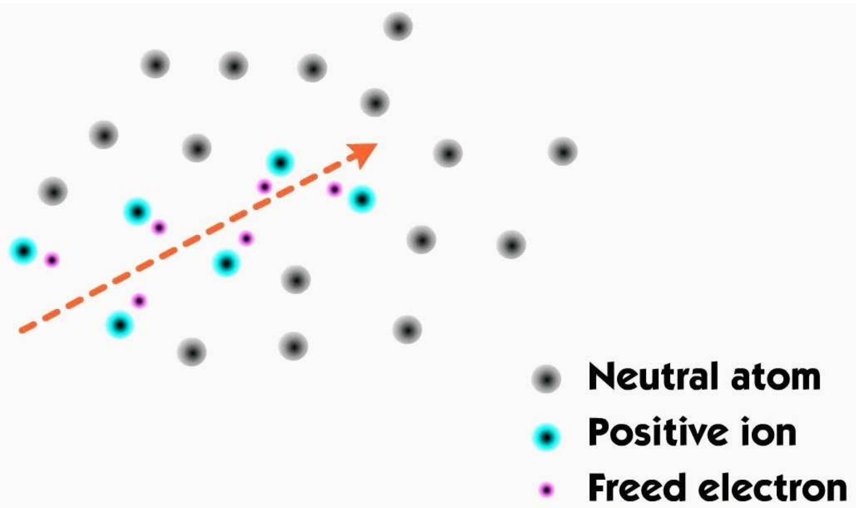

Cząstka naładowana przechodząc przez ośrodek oddziałuje Kulombowsko z elektronami i oddaje im część swojej energii "wybijając" je z atomów.

Detektory

Jonizacja

Straty energii na jonizację opisuje wzór Bethe-Blocha:

$$-\frac{dE}{dx} = \left(0.307\frac{MeV}{\frac{g}{cm^2}}\right) z^2 \frac{Z}{A}\frac{1}{\beta^2}\left[\ln\frac{2m_e\beta^2\gamma^2}{I^2} - \beta^2 - \frac{\delta}{2}\right]$$

gdzie: z - ładunek cząstki,
β - jej prędkość
I - energia jonizacji;
dla większości materiałów ~10 eV
δ - poprawka związana
z polaryzacją ośrodka

← wzór Bethe-Blocha →

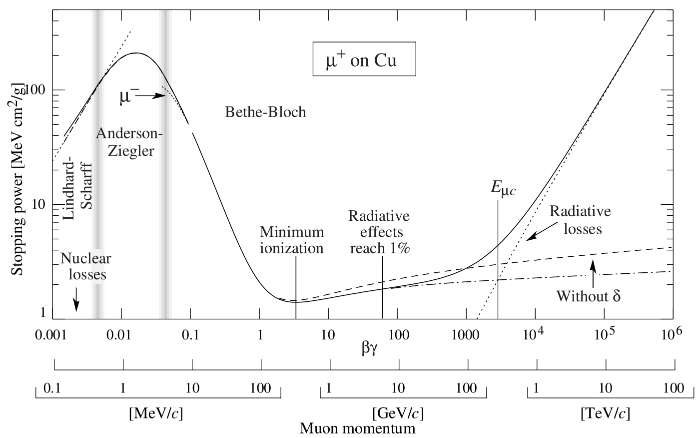

Przy założeniu $m \gg m_e$
jonizacja zależy wyłącznie od β / γ

Straty minimalne dla $\gamma \sim 3$: $-\left.\frac{dE}{dx}\right|_{min} \sim 2MeV/\frac{g}{cm^2}$

Detektory

Jonizacja

Jonizacja może prowadzić do wielu różnorodnych procesów, będących podstawą detekcji cząstek.

Metody "historyczne":

- kondensacja pary
  ⇒ komora mgłowa Wilsona (1911)
- reakcje chemicznych
  ⇒ ślady w emulsji "fotograficznej" (~1930)
  (wciąż używane ze względu na precyzję)
- wrzenie cieczy
  ⇒ komora pęcherzykowa (1952)
- wyładowanie elektryczne
  ⇒ komora iskrowa

Wykorzystywane współcześnie:

- świecenie (scyntylacja)
  ⇒ liczniki scyntylacyjne
- przepływ prądu
  ⇒ liczniki gazowe
  ⇒ detektory półprzewodnikowe

Detektory

Licznik scyntylacyjny

W niektórych substancjach (kryształach, związkach organicznych) powrotowi wzbudzonego atomu do stanu podstawowego towarzyszy emisja fotonu - scyntylacja

Emitowane fotony mogą być rejestrowane przez fotopowielacze, fotodiody lub inne elementy światłoczułe.

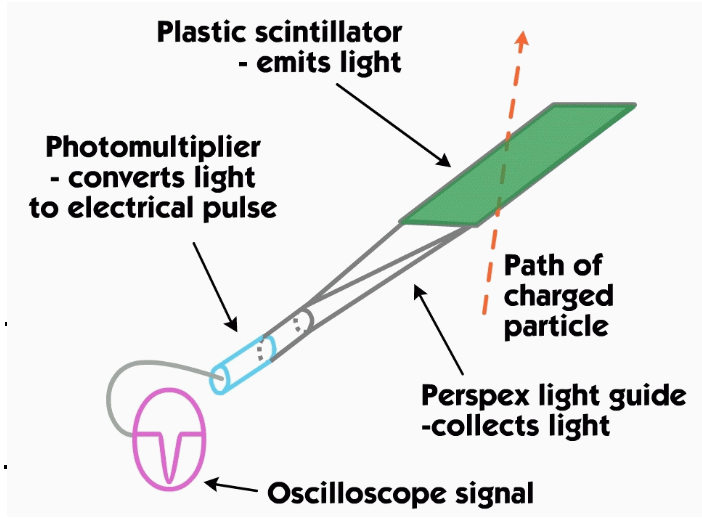

Zalety:
tanie, szybka odpowiedź detektora (kilka ns)...

Wady:
kłopotliwy tor optyczny, brak pomiaru pozycji...

Detektory

Licznik scyntylacyjny

Ogromny postęp w dziedzinie urządzeń opto-elektronicznych, jaki dokonał się w ostatnich latach, doprowadził do ponownego wzrostu zainteresowania scyntylatorami.

Element odczytu prototypu kalorymetru dla ILC

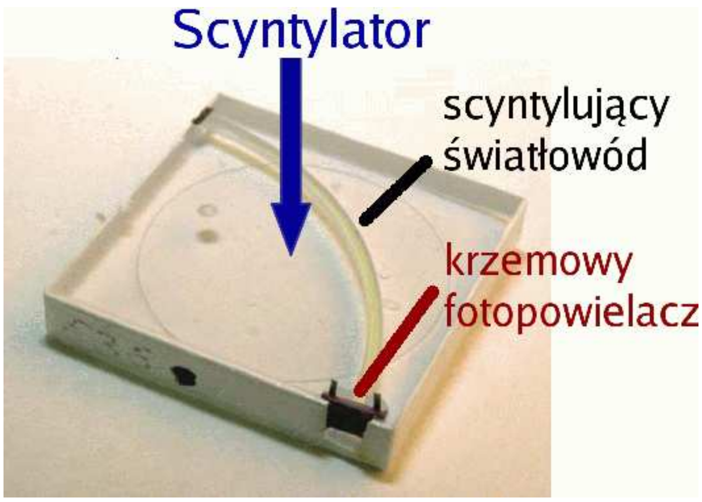

Krzemowy fotopowielacz

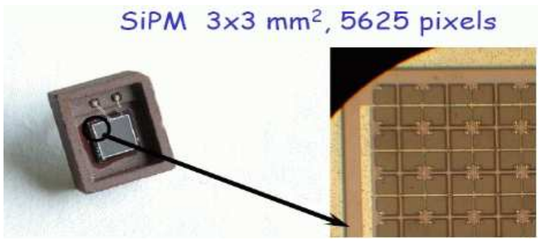

Jeszcze nie tak dokładny jak tradycyjny, ale szybki postęp...

Detektory

Licznik scyntylacyjny

Miniaturyzacja odczytu otworzyła drogę do budowy detektorów śladowych opartych o włókna scyntylujące

Ekspertyment D0

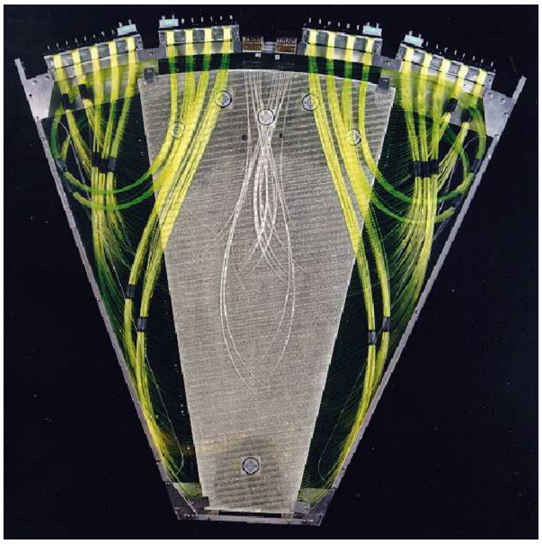

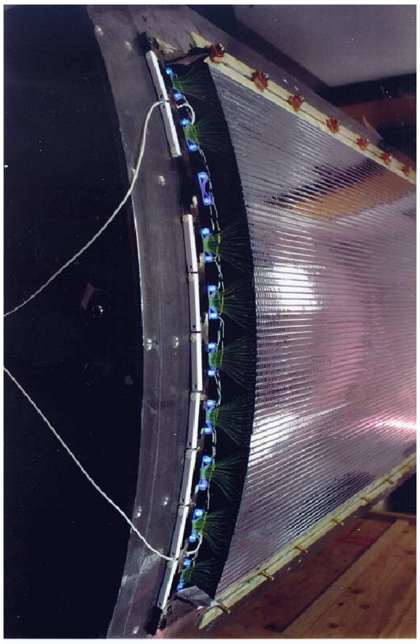

Element odczytu (8 włókien)

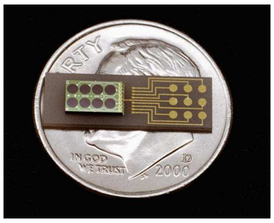

Zastosowania aplikacyjne

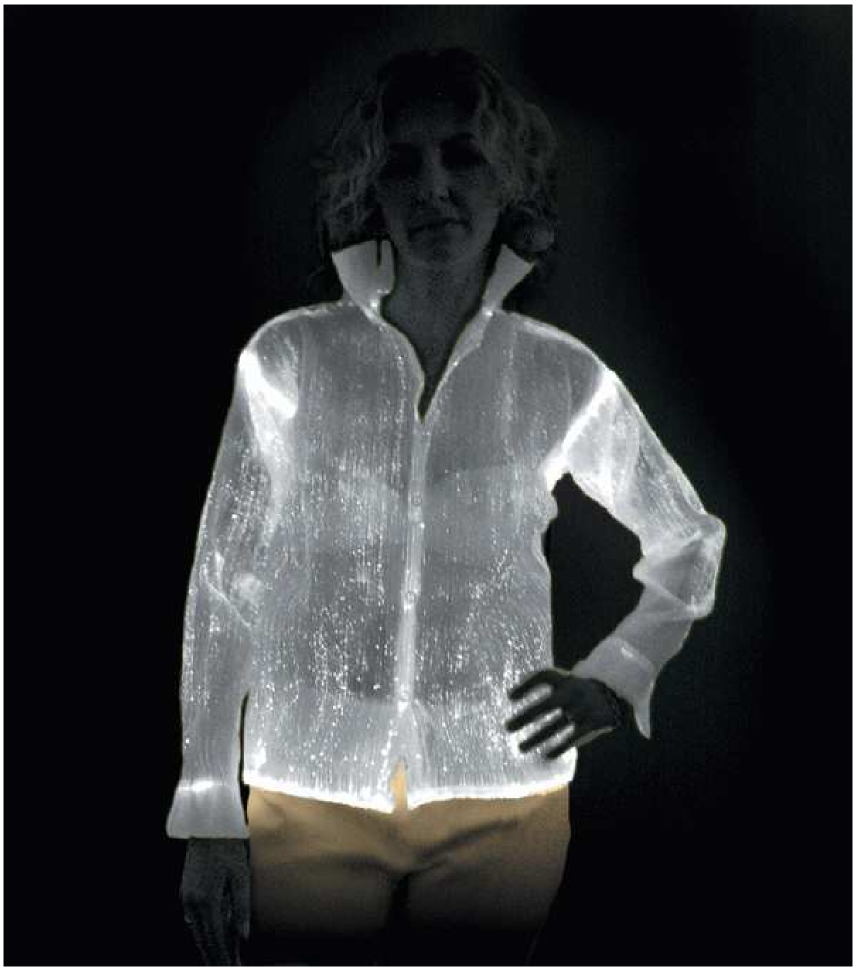

Detektory

Liczniki gazowe

Wielodrutowa komora proporcjonalna:

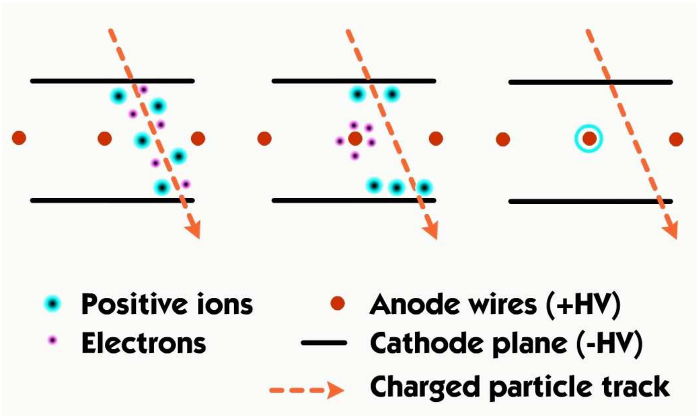

Jony i elektrony swobodne, powstałe w gazie w wyniku jonizacji, dryfują w kierunku odpowiednich elektrod.

Pole elektryczne jest najsilniejsze przy drutach anodowych.

Przy odpowiednim doborze napięcia może tam dojść do wtórnych jonizacji i kaskadowego powielania ładunku porzez przyspieszane elektrony

$\Rightarrow$ **"wzmocnienie gazowe"** ($\sim 10^3 - 10^6$)

Nagroda Nobla 1992 - Georges Charpak:

"for his invention and development of particle detectors, in particular the multiwire proportional chamber" (MWPC)

Detektory

Liczniki gazowe

Słabym punktem komory wielodrutowej są... druty.

Ze względu na działające siły nie mogą być zbyt blisko siebie

$\Rightarrow$ ograniczona rozdzielczość przestrzenna ($\geq 1mm$)

Wielodrutowe komory MWPC, oparte na pomyśle Czarpak'a, stosowane są coraz rzadziej.

Nowe pomysły $\Rightarrow$ Micro-Strip Gas Chamber (MSGC):

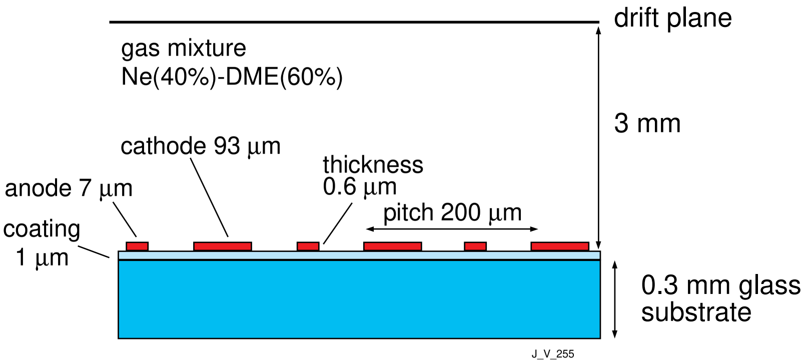

zamiast drutów - metalowe paski napylone na izolatorze

$\sim$ "pół" komory wielodrutowej

Odległości między paskami mogą być dużo mniejsze

$\Rightarrow$ dokładniejsze pomiary torów ($\sim 100\mu m$)

"pixle" zamiast pasków $\Rightarrow$ możliwa rekonstrukcja 2-D !!!

Detektory

Komora dryfowa

Komora proporcjonalna z wydłużonym obszarem dryfu:

$t = 0$

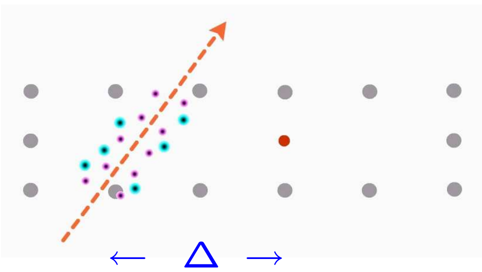

$t = \Delta t \approx \Delta / v_d$

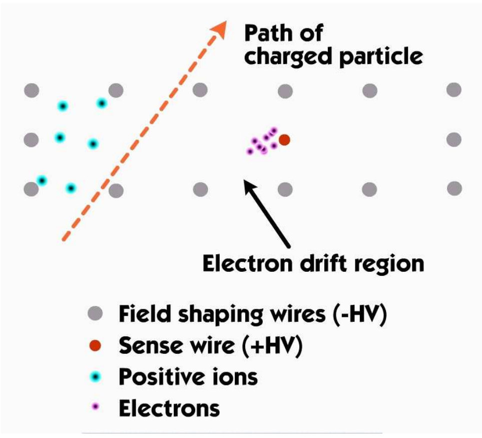

Znając prędkość dryfu elektronów w komorze v_d
oraz opóźnienie impulsu z komory Δt
możemy wyznaczyć pozycję cząstki...

Typowe prędkości dryfu: $v_d \sim 10^5\ m/s = 100\ \mu m/ns$

Dokładność pomiaru czasu $\sim 1ns \Rightarrow$ dokładność pozycji $\sim 100\mu m$

Wada: pomiar tylko w jednym wymiarze...

Detektory

Komora TPC

Time Projection Chambre -
"komora projekcji czasowej"

Pełna, trójwymiarowa (3D) rekonstrukcja toru cząstki na podstawie:

- czasu dryfu elektronów (1 współrzędna)
- miejsca rejestracji elektronów w MSGC (2 współrzędne)

Schematyczny rysunek TPC (1/4 detektora):

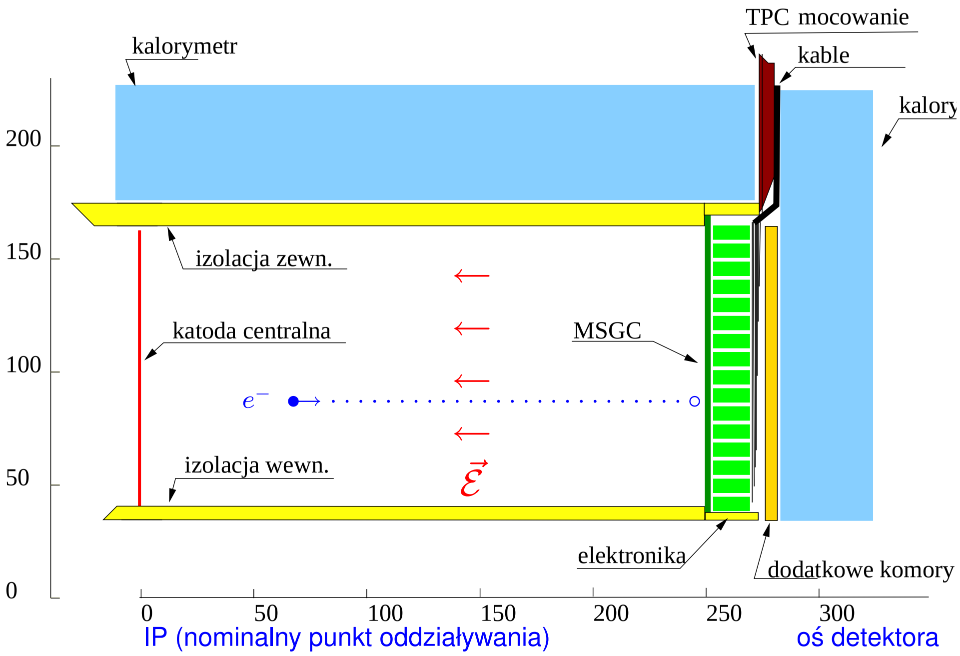

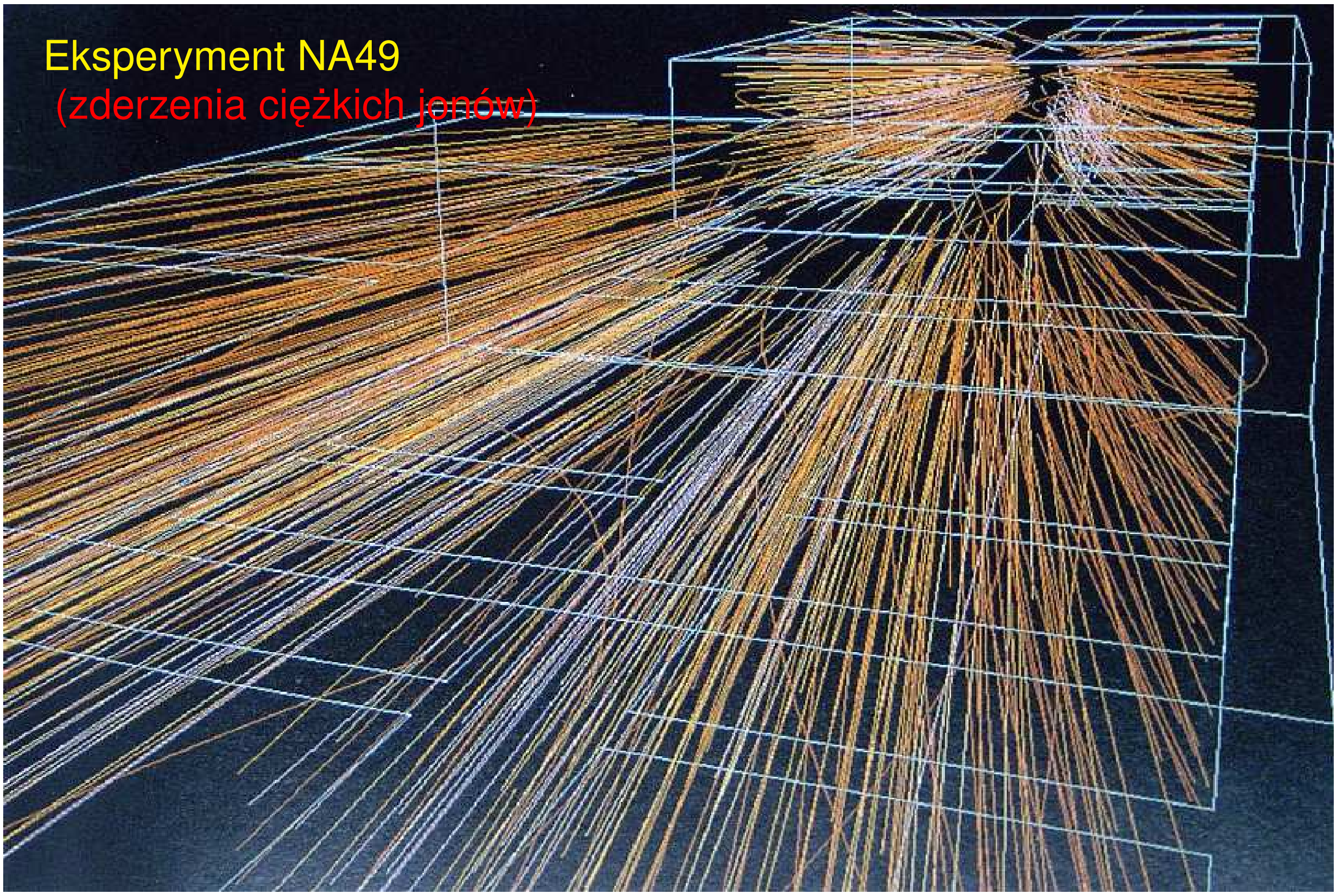
Eksperyment NA49
(zderzenia ciężkich jonów)

STAR

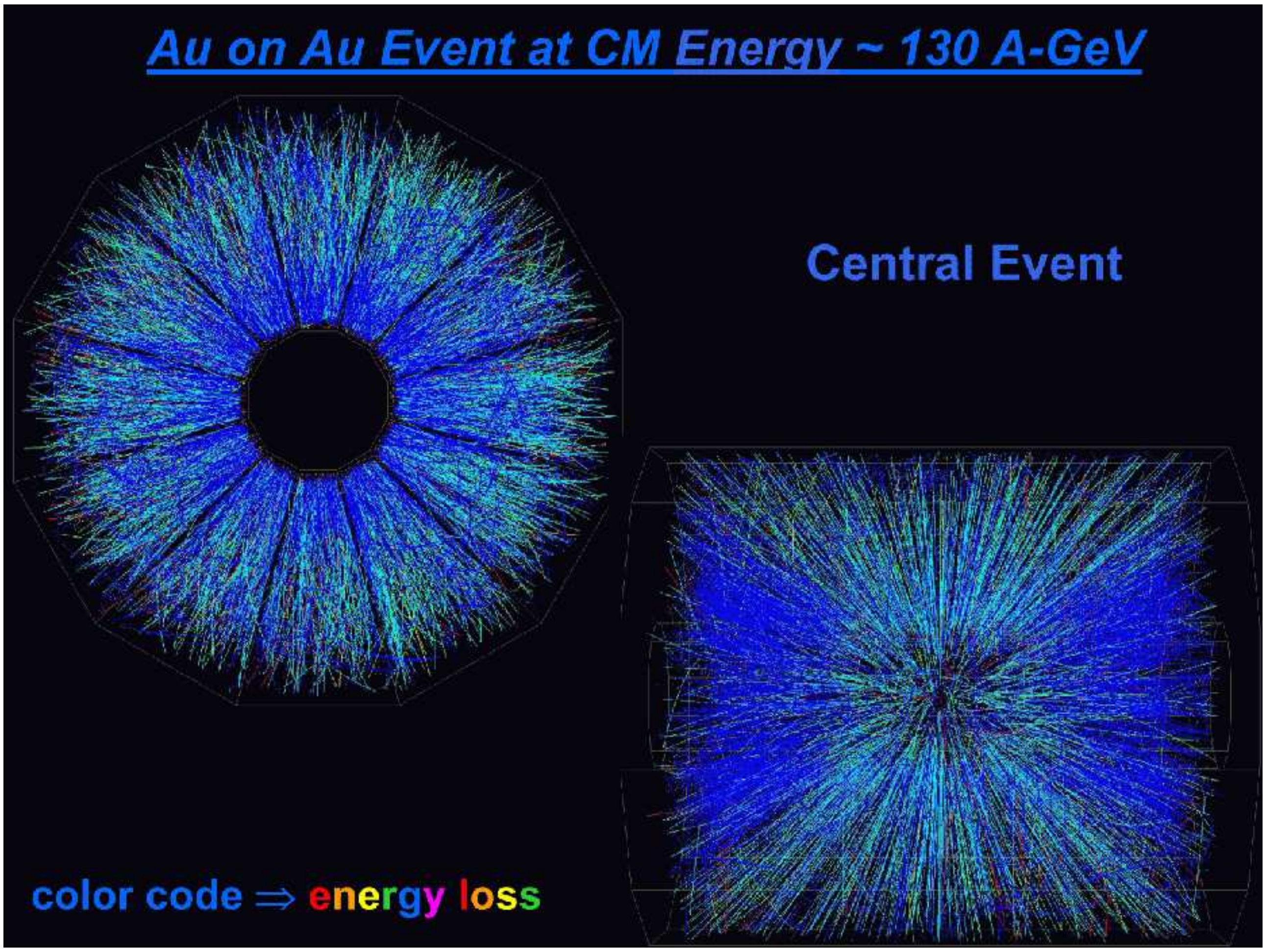
Au on Au Event at CM Energy ~ 130 A-GeV
Central Event
color code ⇒ energy loss

Detektory

Komora TPC

Jednoczesny pomiar pędu (z zakrzywienia toru w polu magnetycznym) i gęstości strat na jonizację pozwala na (częściową) identyfikację cząstek:

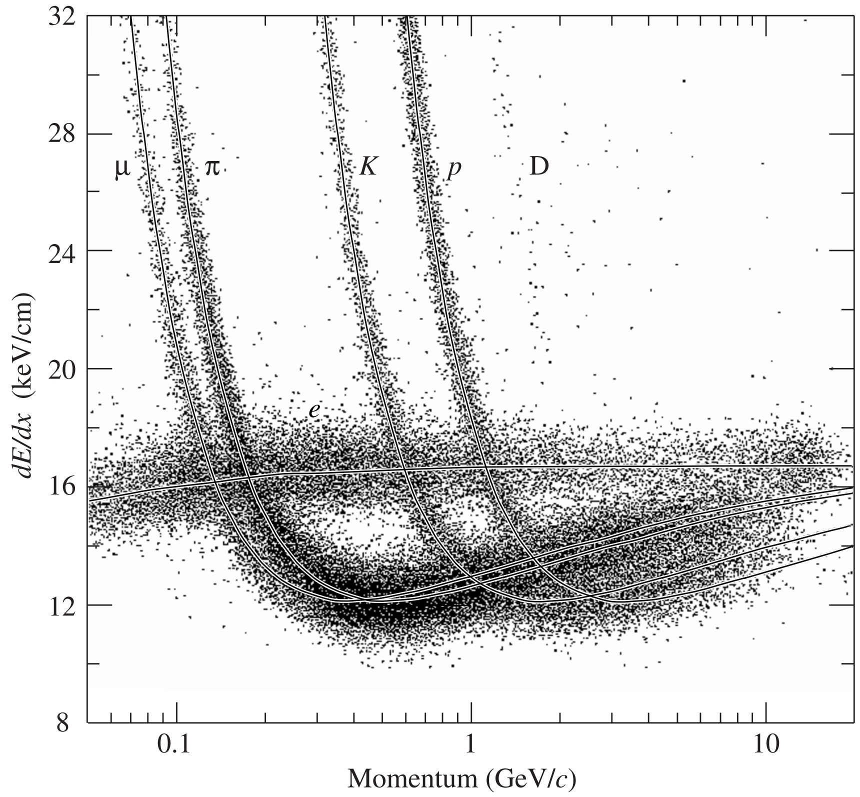

Detektory

Detektory półprzewodnikowe

Są coraz powszechniej używane w fizyce cząstek.

Przykład konstrukcji detektora krzemowego (silicon micro-strip detector):

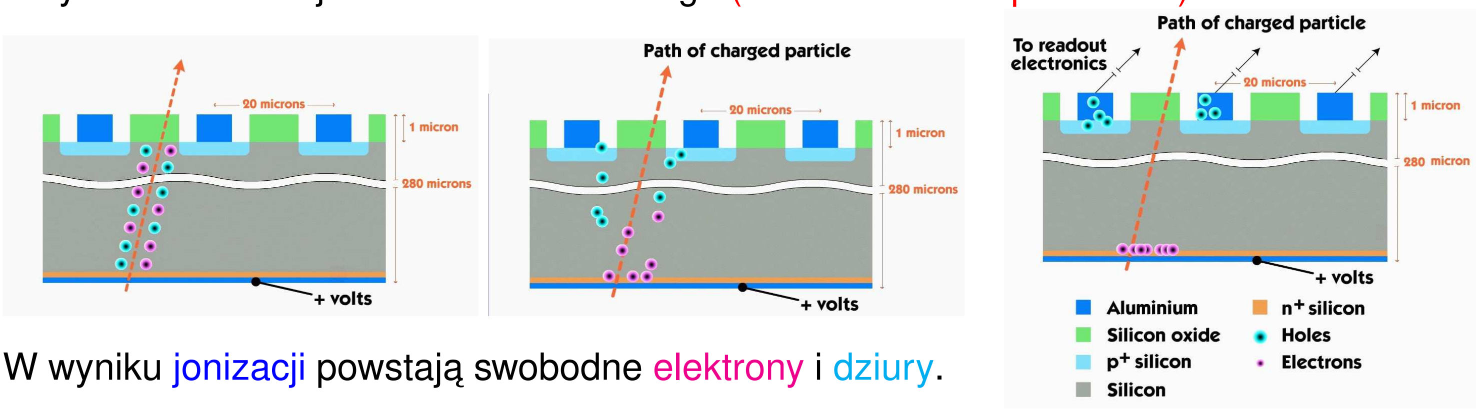

W wyniku jonizacji powstają swobodne elektrony i dziury.

⇒ mierzymy przepływ ładunku przez spolaryzowane w kierunku zaporowym złącze pn (diodę).

Warstwa typu p w postaci wąskich pasków ⇒ bardzo dokładny pomiar pozycji cząstki ($< 10\mu m$)

Detektory półprzewodnikowe mogą także wykorzystywać inne technologie, np. układy typu CCD (powszechnie używane w kamerach cyfrowych).

Pojedyńczy segment detektora wierzchołka eksperymentu **ZEUS**

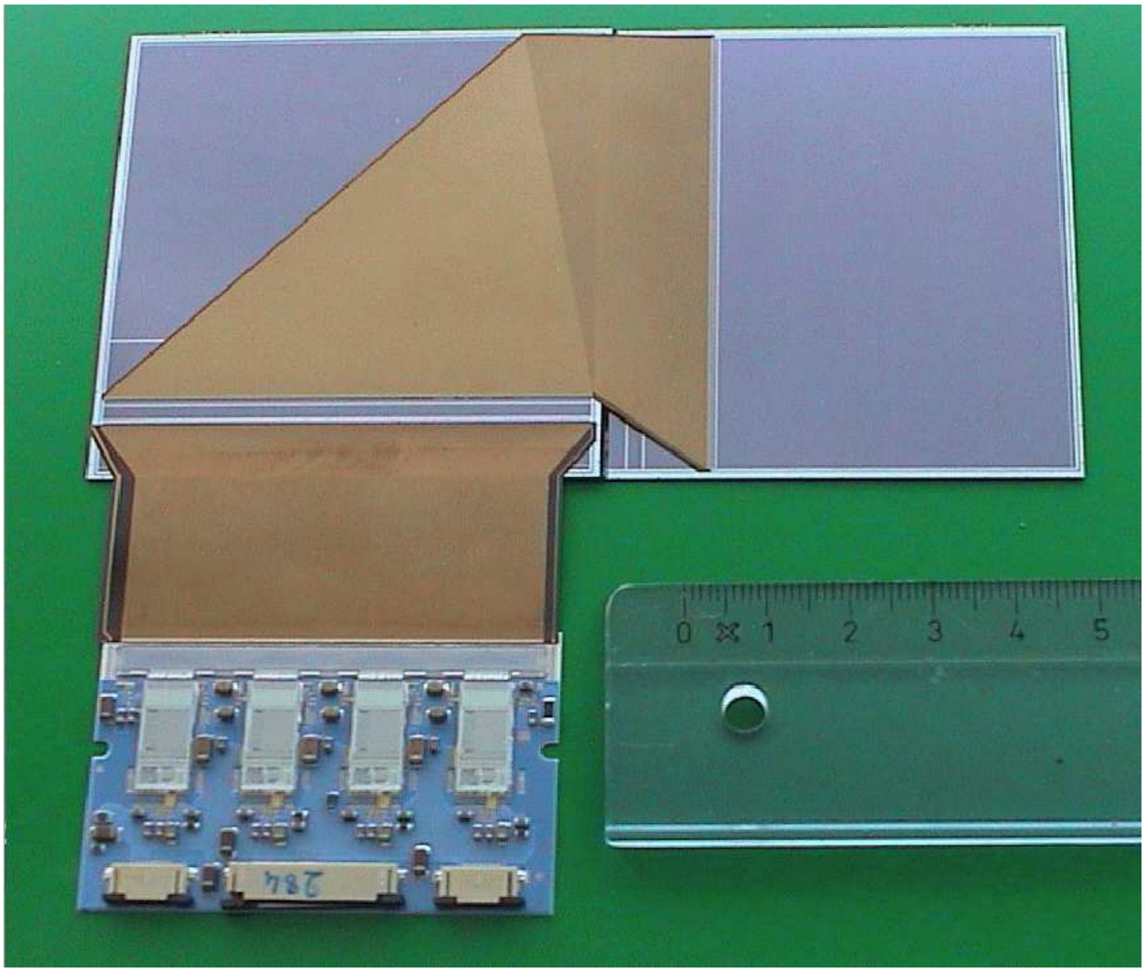

Detektory

Detektory półprzewodnikowe

Dzięki rozwojowi technologii możemy budować coraz tańsze i coraz większe detektory:

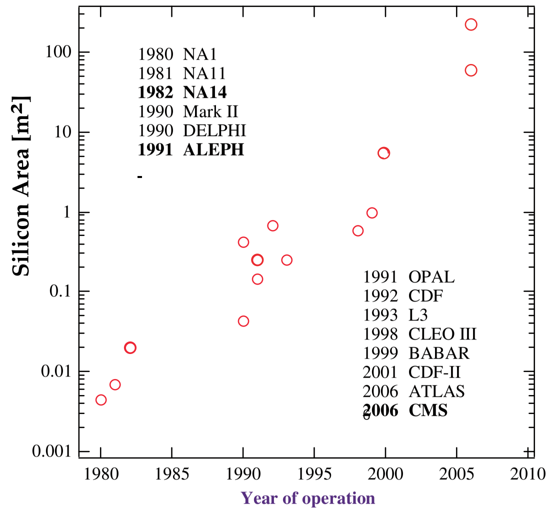

Detektory półprzewodnikowe są używane głównie do pomiaru wierzchołka oddziaływania i wierzchołków wtórnych

⇒ identyfikacji mezonów B

(kwarku b; $c\tau \sim 0.5mm$)

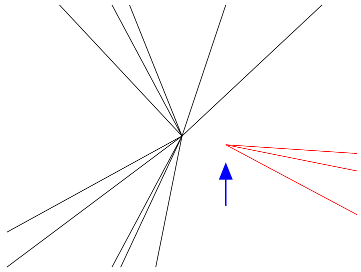

ALEPH $e^+e^- \rightarrow Zh \rightarrow b\bar{b}\,q\bar{q}$ zrekonstruowane dwa wtórne wierzchołki

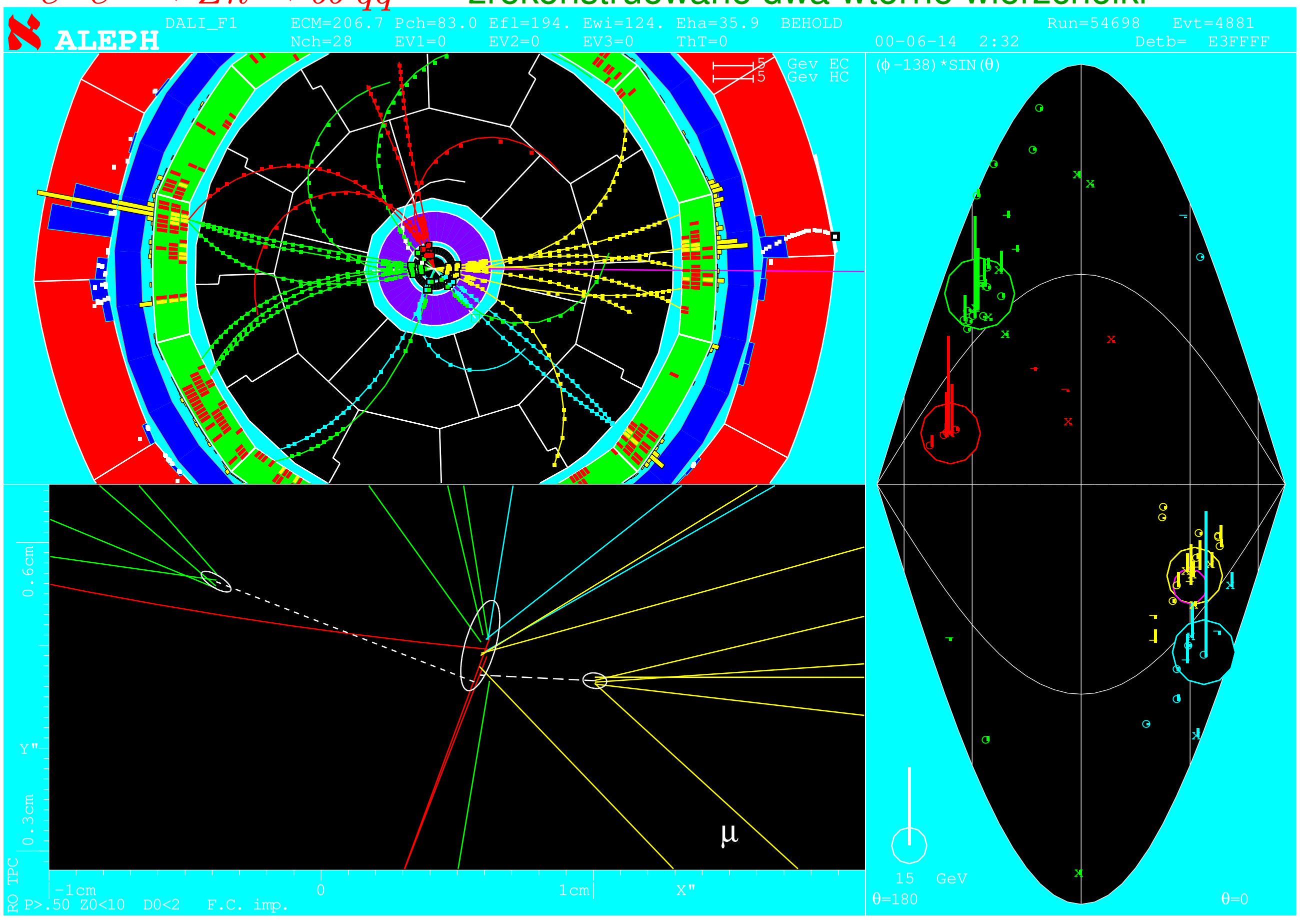

Detektory

Detektory śladowe (mierzące tory cząstek) pozwalają na pomiar pędu jedynie dla cząstek naładowanych (!)

Aby jak najmniej zakłucać lot cząstki detektory śladowe powinny mieć jak najmniejszą gęstość/grubość

Cząstki neutralne nie oddziałuję praktycznie w detektorach śladowych

$\Rightarrow$ pozostają "niewidoczne"

$\Rightarrow$ musimy mieć inną metodę dla ich pomiaru

Aby zmierzyć energię cząstek neutralnych lub pęków (ang. jetów) cząstek (zawierających cz. naładowane i neutralne) budujemy

Kalorymetry

Detektory

Kalorymetry

Pomiar energii w kalorymetrze polega na całkowitej absorbcji cząstki padającej i zamianie jej energii na mierzalny sygnał.

Sygnał pochodzi od kaskady cząstek wtórnych, powstających w oddziaływaniu cząstki pierwotnej z gęstym materiałem kalorymetru.

Cząstki wtórne "dzielą się" energią cząstki pierwotnej, a jonizując ośrodek prowadzą do powstania sygnału proporcjonalnego do początkowej energii.

Rodzaje kaskad (i kalorymetrów):

- elektromagnetyczne (elektronowo-fotonowe) - wywoływane przez elektrony, pozytony, fotony, π°
- hadronowe - wywoływane przez inne, silnie oddziałujące cząstki

Detektory

Kalorymetry elektromagnetyczne

Dla energii powyżej $E_c \sim 10$ MeV:

elektrony tracą energię prawie wyłącznie na promieniowanie hamowania

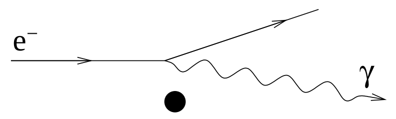

fotonów ulegają konwersji na pary $e^+ e^-$

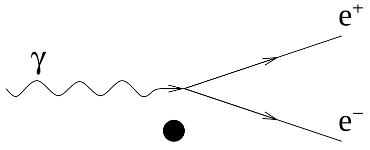

Wysokoenergetyczny elektron lub foton wpadając do kalorymetru wywołuje kaskadę składającą się z $N \sim E/E_c$ cząstek

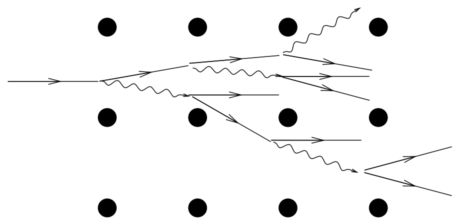

Promieniowanie hamowania i kreacja par nie zmieniają energii kaskady

⇒ 100% tracone na jonizację ośrodka

⇒ możliwy jest bardzo dokładny pomiar energii.

Detektory

Kalorymetry hadronowe

Oddziaływania silne hadronów z jądrami ośrodka prowadzą głównie do produkcji pionów ($\pi^\pm$, π°) i kaonów ($K^\pm$, K°).

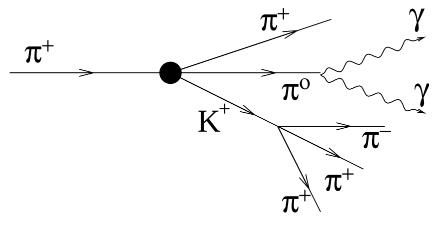

Większość energii początkowej cząstki zostaje ostatecznie zużyta na jonizację ośrodka dając mierzony sygnał.

Jednak część energii "gubiona" jest na wzbudzenia i rozbicie jąder oraz neutrina produkowane w rozpadach.

Z uwagi na duże fluktuacje w rozwoju kaskady prowadzi to do niepewności w pomiarze energii:

$$\frac{\sigma_E}{E} \sim \frac{50\%}{\sqrt{E[GeV]}}$$

Stosując odpowiednie materiały (np. uran) możemy "odzyskać" część energii traconej w procesach jądrowych i poprawić dokładność pomiaru (tzw. kalorymetry kompensujące).

Możemy też starać się zmierzyć udział różnych procesów w rozwoju kaskady ("tracking calorimeter")

Symulacja rozwoju kaskady hadronowej

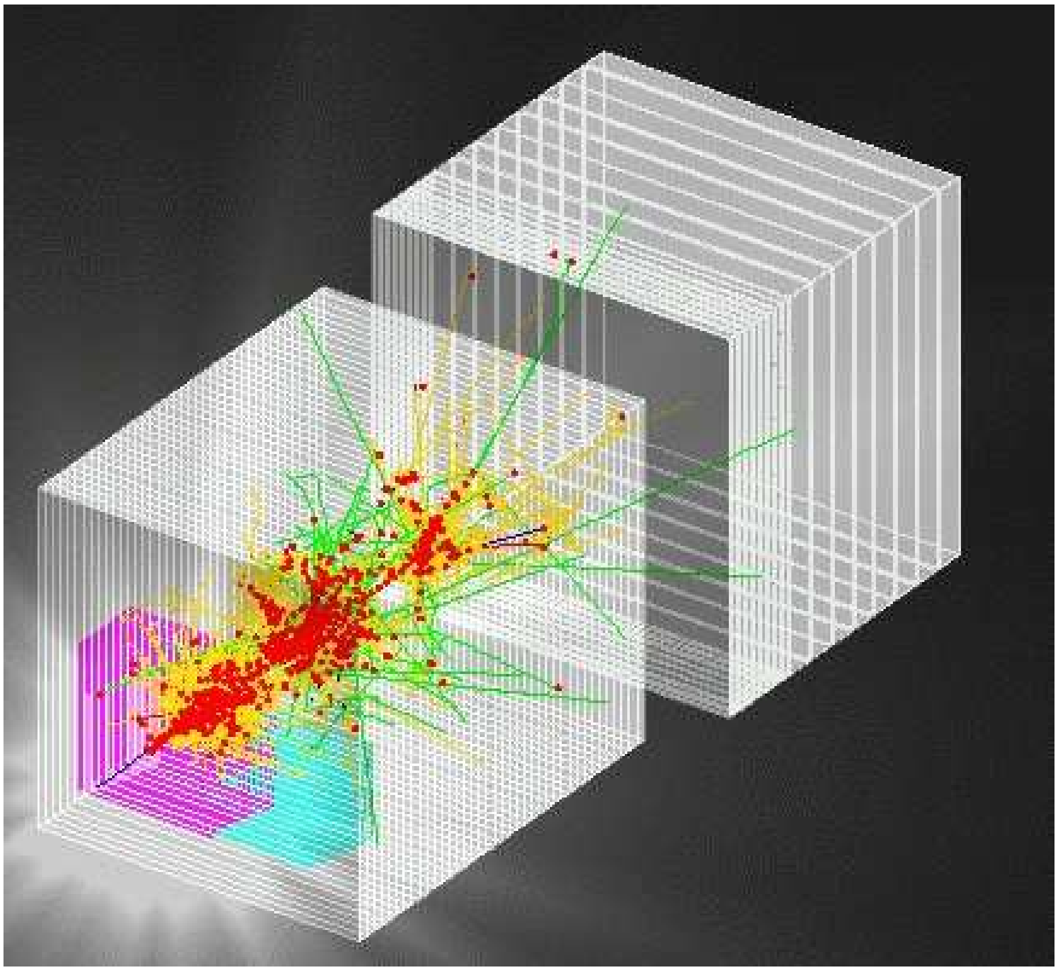

Detektory

Kalorymetry jednorodne

Kaskada rozwija się wyłącznie w materiale aktywnym (pozwalającym na pomiar strat energii):

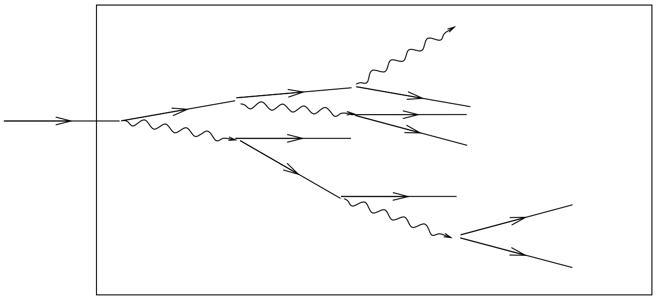

Precyzyjny pomiar, ale kalorymetr duży i kosztowny (materiały aktywne mają naogół niewielkie gęstości)

Kalorymetry próbkujące

Materiał aktywny (pomiar) przekładany wartwami gęstego absorbera (rozwój kaskady):

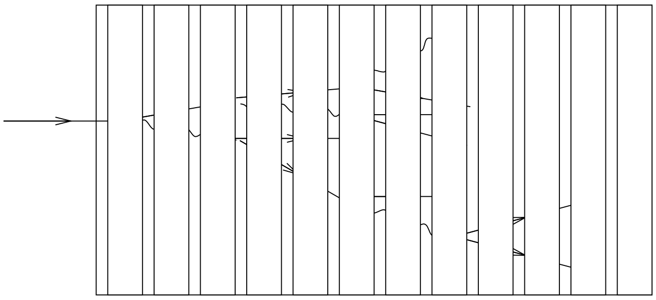

Dodatkowe fluktuacje pogarszają pomiar, ale kalorymetr jest dużo mniejszy i tańszy

Wpływ fluktuacji maleje ze wzrostem energii

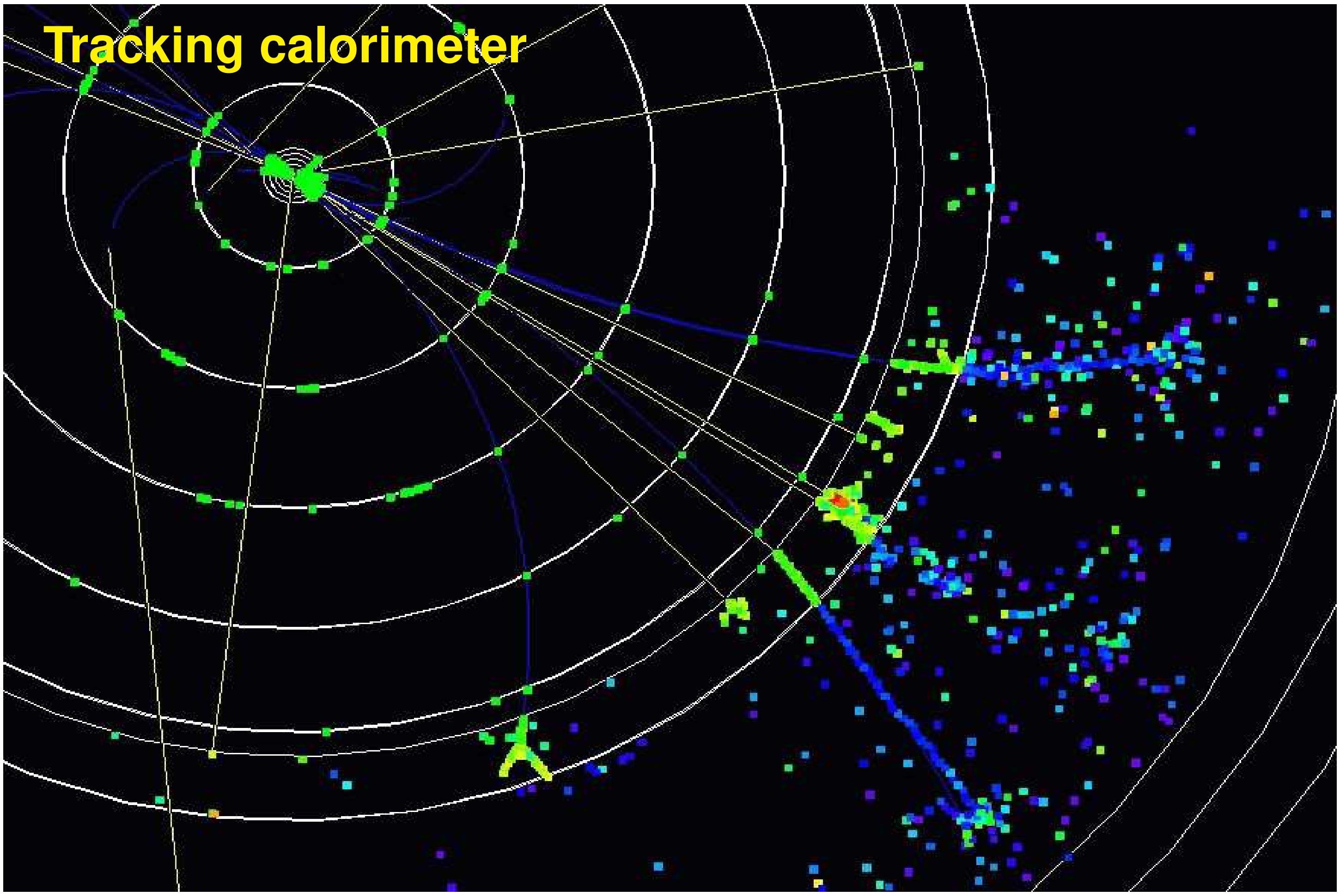

Detektory

Detektory są jak ogry...

Ogry są jak cebula...

Cebula ma warstwy...

Ogry mają warstwy...

Detektory mają warstwy...

Detektory

Struktura warstwowa

Współczesne eksperymenty fizyki wysokich energii (zwłaszcza te na wiązkach przeciwbieżnych) są naogół zbudowane z wielu różnorodnych elementów.

Ułożone jeden za drugim detektory umożliwiają optymalny pomiar wszystkich rodzajów cząstek i ich (zwykle częściową) identyfikację.

Przekrój poprzeczny detektora, ilustrujący tory cząstek

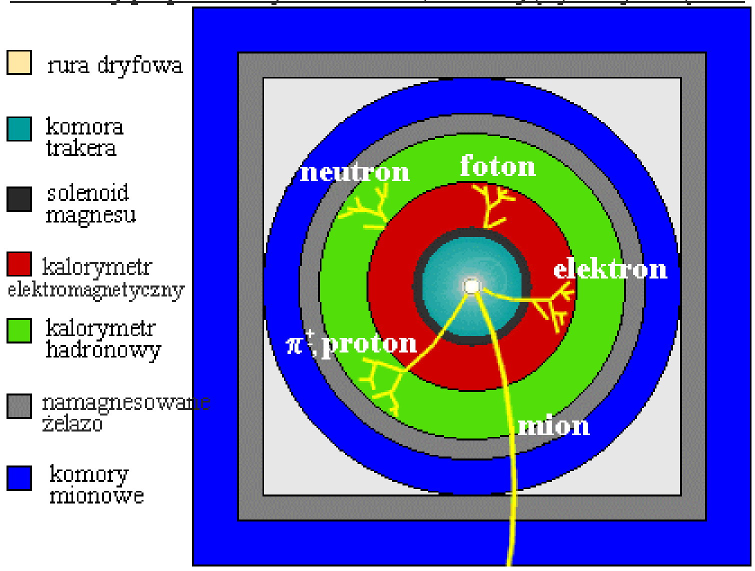

Kaskady elektromagnetyczne są dużo krótsze niż hadronowe, gdyż naogół droga radiacyjna $\ll$ drogi na oddziaływanie (silne)

$$1X_\circ \ll 1\lambda_{int}$$

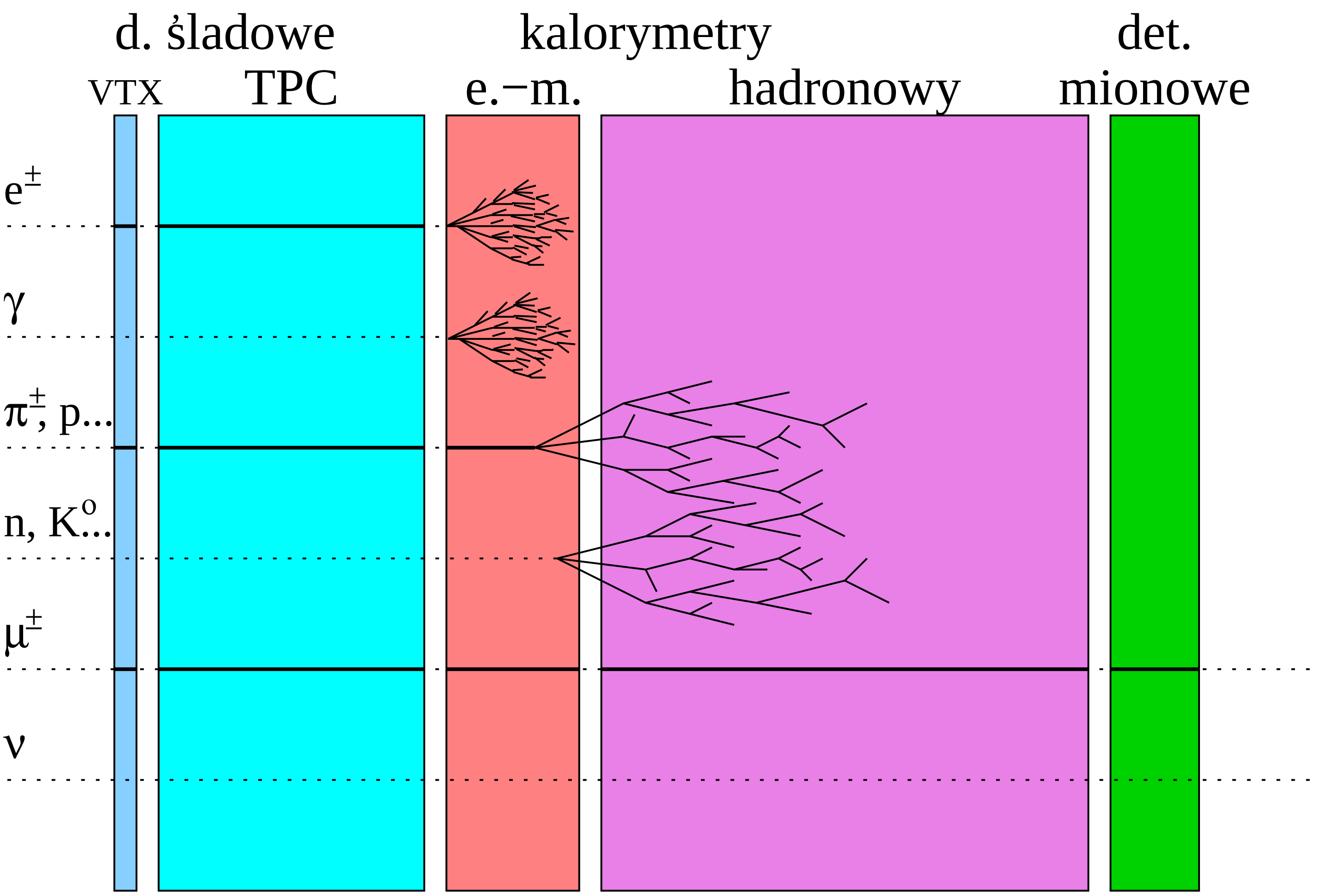

A Toroidal LHC ApparatuS (ATLAS)

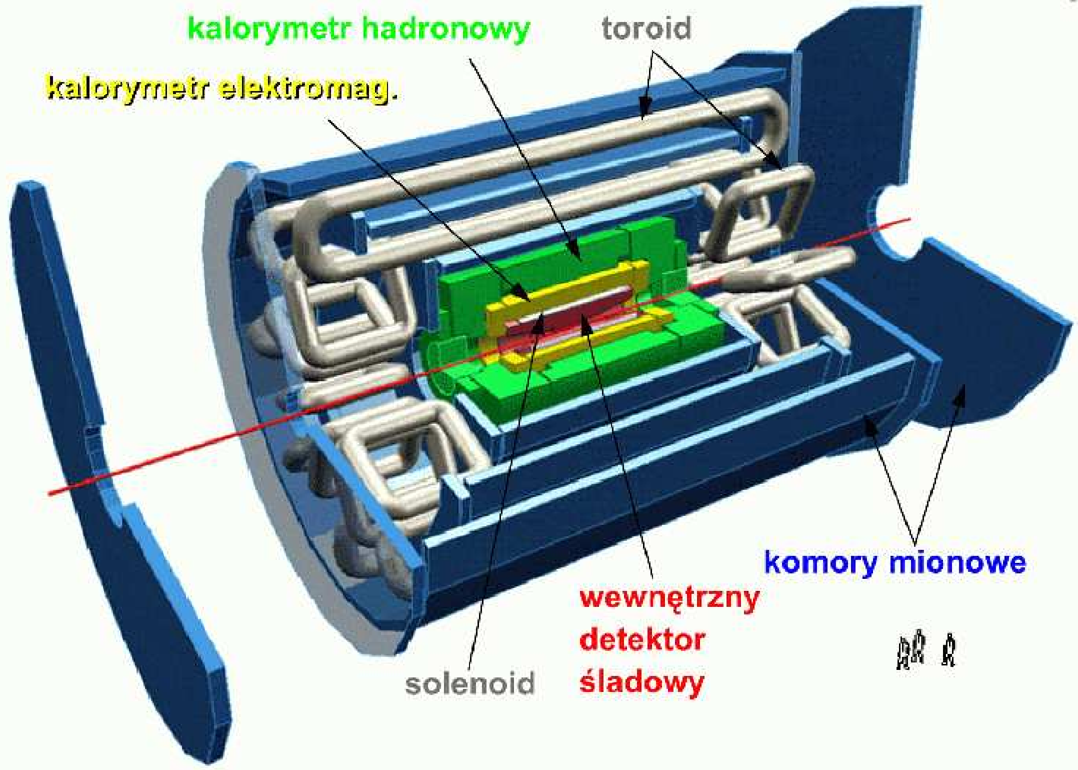

Compact Muon Solenoid

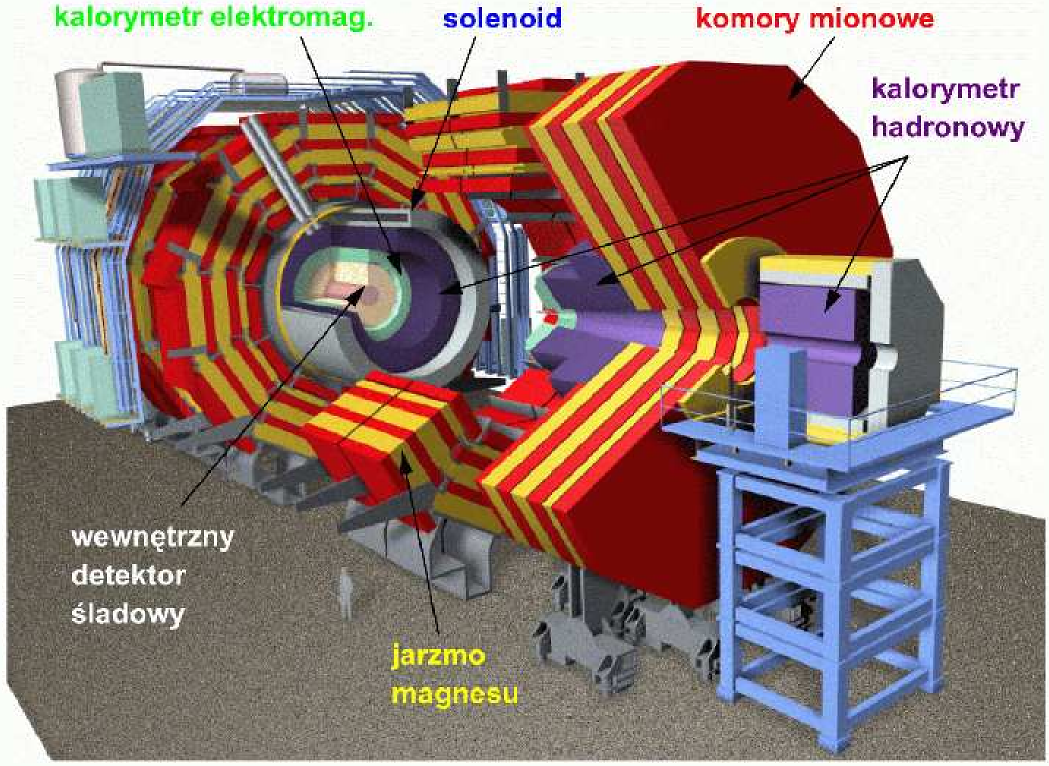

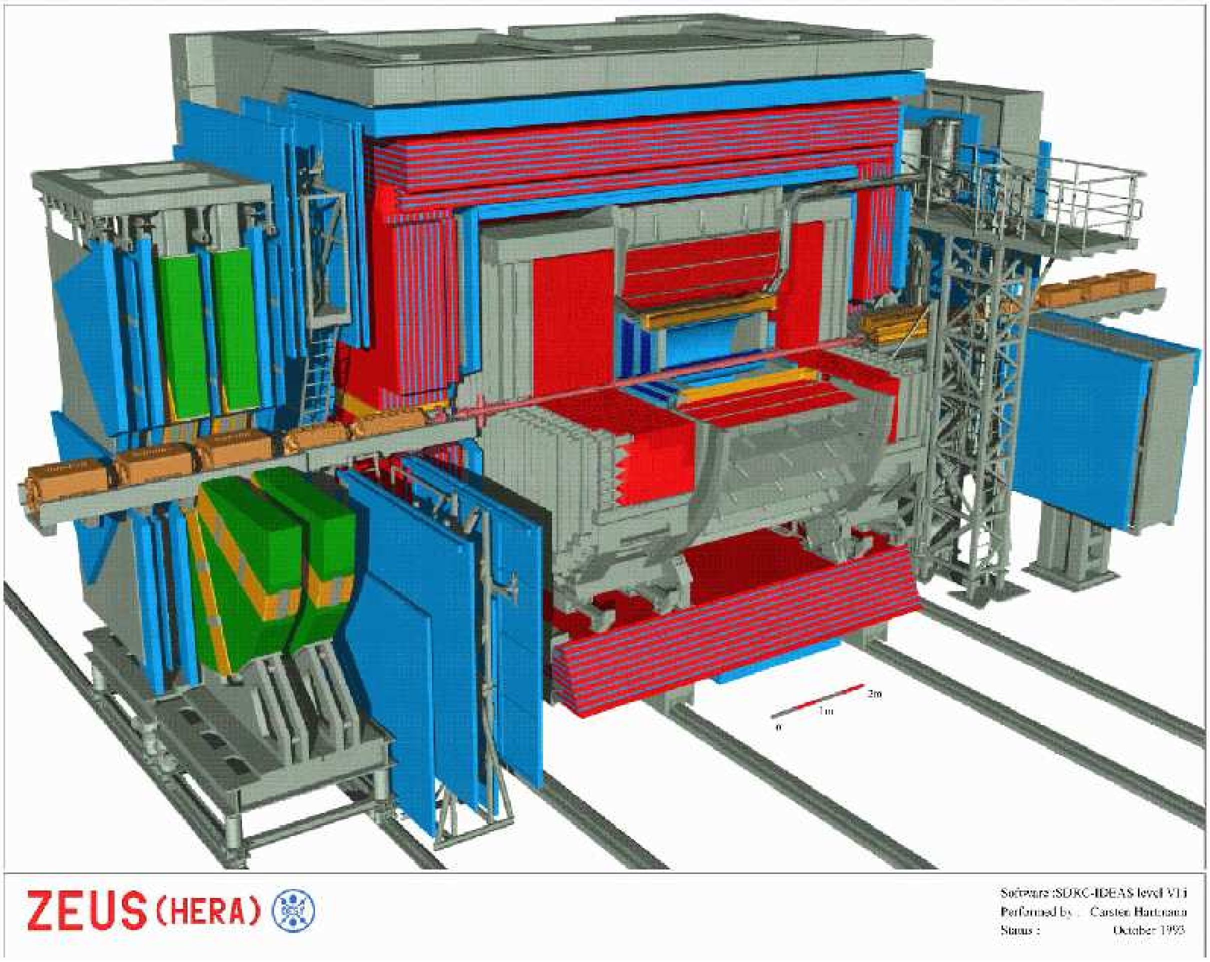

Eksperyment ZEUS

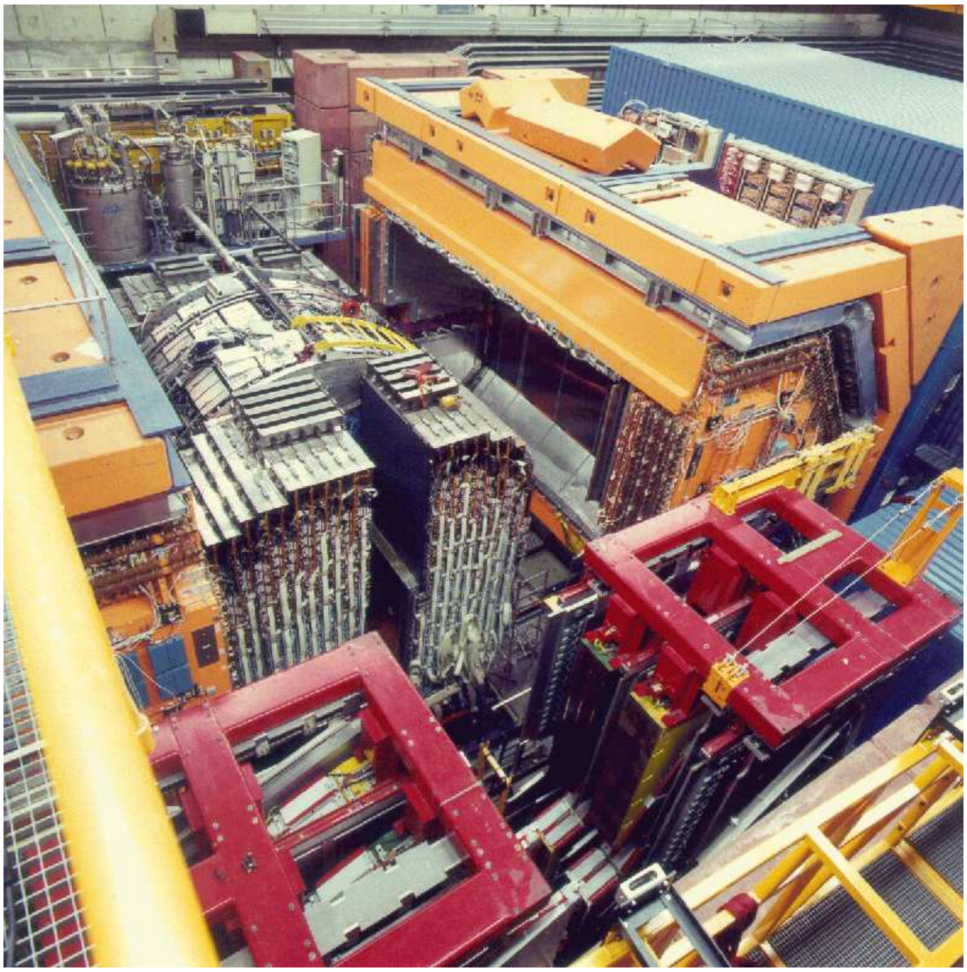

Przypadek rozpraszania elektron-proton **Eksperyment ZEUS**

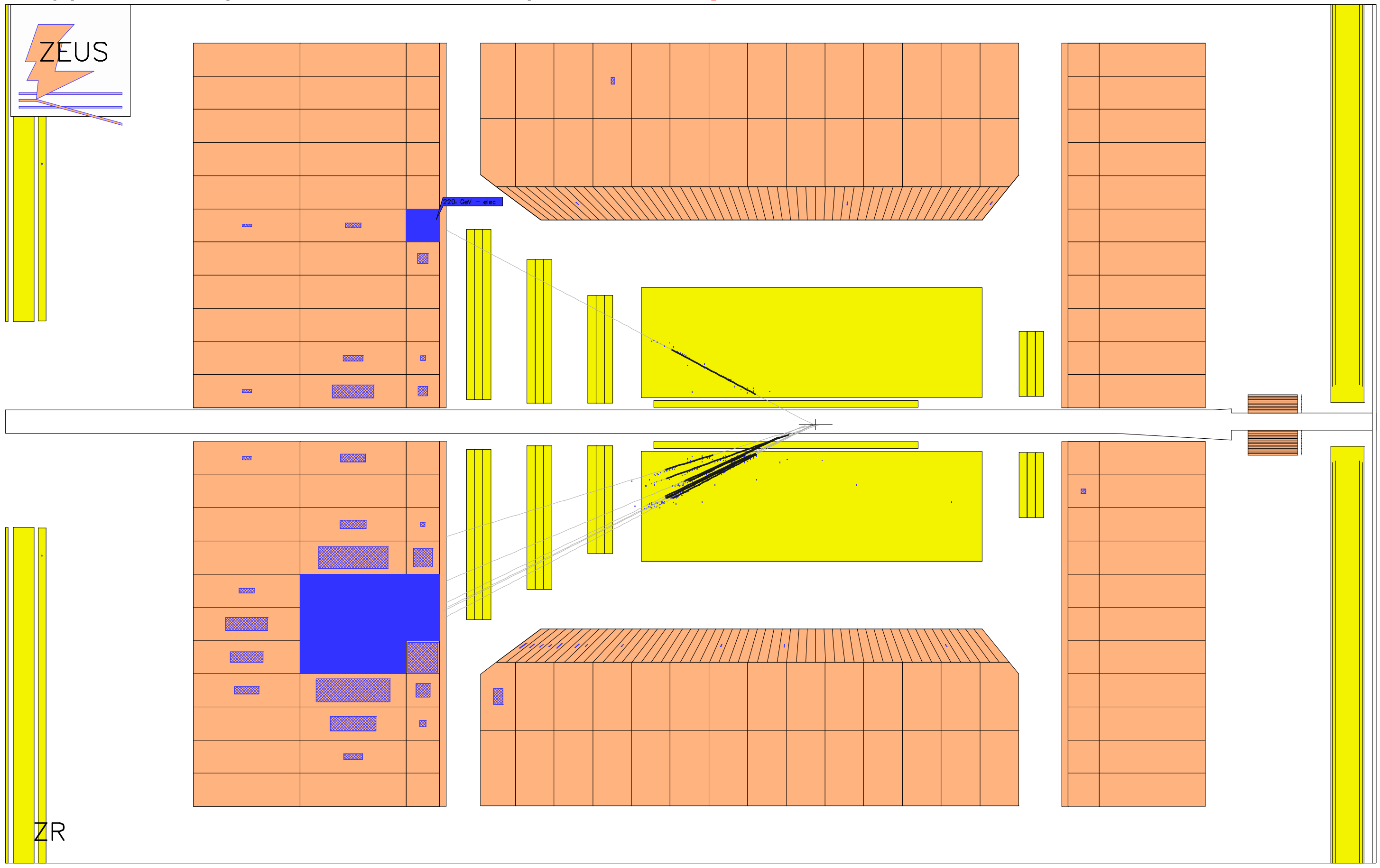

Przypadek
rozpraszania
elektron-proton

Eksperyment H1

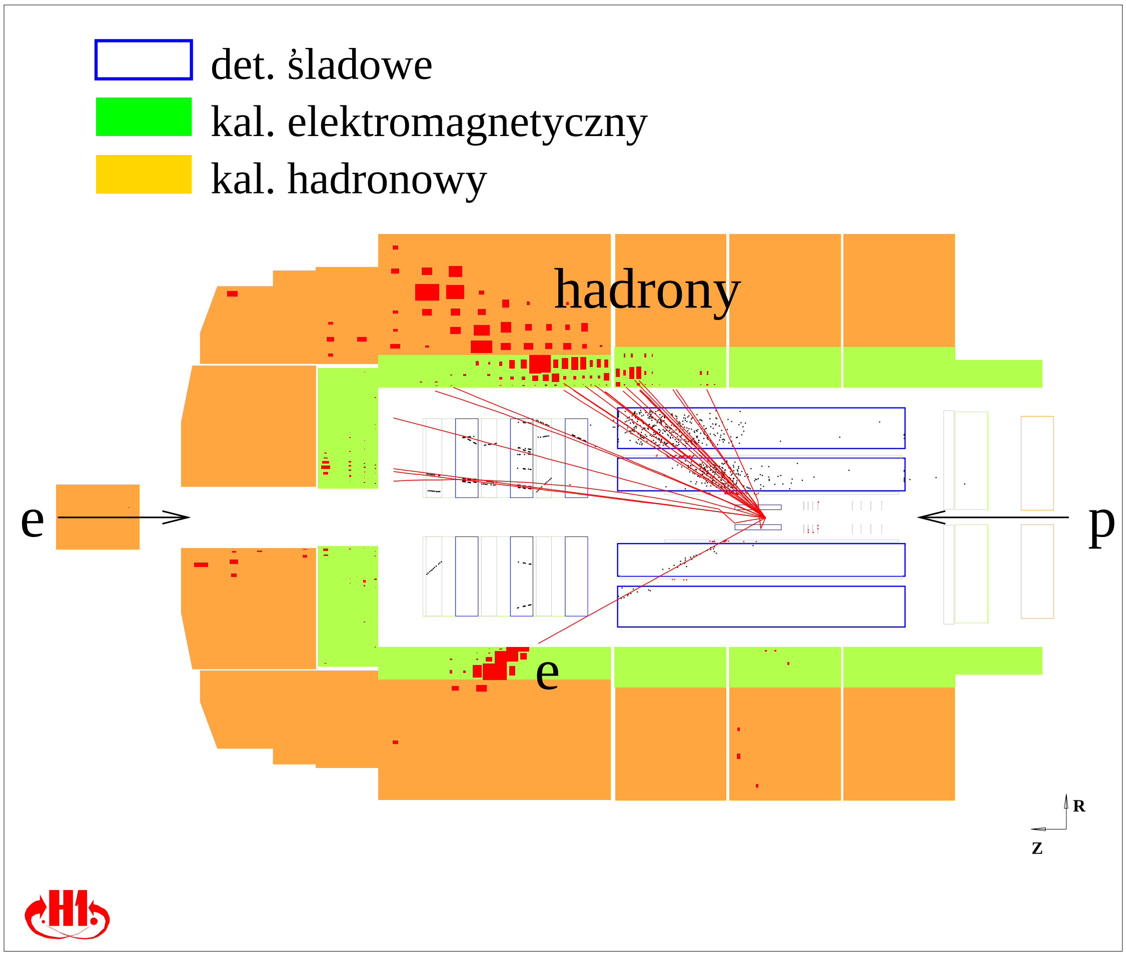

SiD

Projekt detektora dla eksperymentu przy ILC

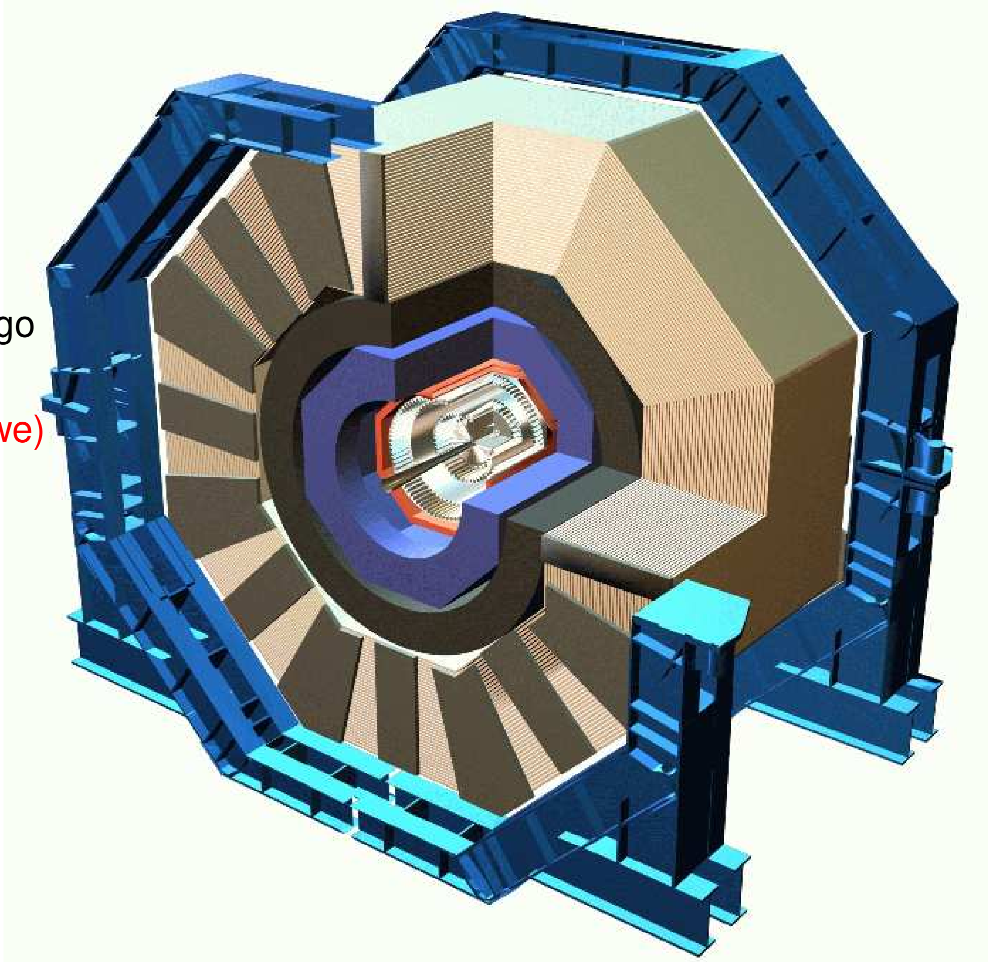

Koncepcja detektora opartego w całości o detektory półprzewodnikowe (krzemowe)

Przyszłe detektory

Rekonstrukcja cząstek

Particle Flow Algorithm (PFA)

Detektor wyposażony w "kalorymetr śladowy" umożliwia pełną identyfikację wszystkich produkowanych cząstek i optymalny pomiar ich energii.